
ÍRÁSOK 1848-RÓL

A SZERB KÉRDÉS ÉS THIM JÓZSEF

G L A T Z F E R E N C

Szerb, német és magyar nyelvű város volt Zombor és vidéke, ahol Thim József, a XIX. századi szerb történelem máig egyik legjobb kelet-európai ismerője felnőtt. Apja „nagy német érzelmű” reáliskolai tanár „*de* (kiemelés tőlem – G. F.) népszerű volt, konciliáns magatartása miatt”. Anyja – neve után ítélve valószínűleg horvát – iparoscsaládból származott. Tanárai, ahogy maga később írja, „néhányat kivéve különösen az alsóbb osztályokban nemzetiségi vidékekről valók voltak, és magyar nyelvük sem volt magyaros, németes vagy tótos”. S talán az sem véletlen, hogy első könyvét éppen a rá legnagyobb hatást gyakorló tanárának, a horvát származású Margalits Edének és a hallatlanul művelt, irodalommal, zenével foglalkozó Bergmann Ágostnak – aki, mint Thim írja „hír szerint megkeresztelkedett zsidó volt” – ajánlja. Őket és az apja révén közelebről ismert helyi, amolyan filozófus őstehetséget, Schmitt Jenőt (aki később „ideális anarchista lett”, és aki Berlinben, mindenki számára váratlanul, Hegel-tanulmányával elnyeri az Akadémia nagydíját, majd Trefort ösztöndíjával a fővárosba kerül) nevezi meg, mint akik gondolkodására lényeges befolyást gyakoroltak.

Szinte természetesen tehát, hogy ilyen környezetben a rendkívül fogékony diák érdeklődése a hazai nemzetiségi kérdés felé fordul, s a hazai szerbek története megírásának nagy terve foglalkoztatja. A történetírást azonban valószínűleg, mint a kor közfelfogása általában, nem tartotta élethivatásnak, s ez magyarázhatja, hogy miközben már gyűjti könyvének anyagát, az orvosi karra jelentkezik. Bécsben, Berlinben, Grazban folytatja tanulmányait (1882 és 1889 között), miközben megjelennek első cikkei (1885), majd hamarosan első könyve a hazai szerbek 1848–1849. évi harcairól. Ezekben a huszonéves orvostanhallgató – Horváth Mihály és Szalay László nyomdokain haladva –

meglepő világossággal fogalmazza meg, a dualista korszak történetírásában kétségtelenül először, a kor uralkodó nemzeti ideológiájának, *a nemzetállam eszméje konstrukciójának megfelelő nemzetiségtörténeti koncepciót.*

A magyarságról és az 1848-as vezetőkről lényegében minden felelősséget elhárít. A szerbek már a március 17-ei pesti pontokban lényegében nemzetként való elismertetésüket kívánták, amelyben benne rejlik a törekvés: elszakadni az anyaországtól – írja. A magyar minisztériumnak – és így Kossuthnak is – teljesen igaza volt, amikor a szerbeknek adott válaszban azt mondta: a szerbeknek is biztosítva van nyelvük szabad használata, nem kell azt félteniük, de „másrészt kereken kijelentette, hogy Magyarországon más nemzetet, mint a magyart, el nem ismer”. Az egyetlen nagy hiba, melyet elkövetett – úi. mind a minisztérium, mint Kossuth –, hogy elmulasztotta kifejtetni, mit ért nemzet alatt.

Thim itt kétségtelenül igen jó érzékkel észreveszi, hogy az 1848-as magyar köznemesi ideológia más nemzetfogalomban gondolkodott, mint a szerbek. A magyarok – írja – magától értetődően fogták fel a nemzetet olyanok közösségének, „akik politikai közösségben egy bizonyos állam határain belül, ugyanazon törvénynek vannak alávetve”. Hunfalvyt és német szerzőket idéz, mintegy a hagyományos magyar nemzetállam eszméjének utólagos igazolásként: „Így Magyarország törvénye politikai tekintetben csak egy nemzetet ismer el, mely azonban természetesen vonatkozásaiban különféle néptörzsekre oszlik, vagyis nemzetiségekre (Nationalitát), kiknél a nyelv megkülönböztető jegy.” A szerbek Magyarország határain belül, tehát – noha „eredet és rokonság szerint” a délszláv népekhez tartoznak – „nemzetet nem képeznek, amíg Magyarország fennáll, s csak ennek romlása után, ha Szerbiával egyesülnének, viselhetnék joggal a szerb nemzet elnevezést”. Mivel Thim az 1848-as vezetőket nemzetállam felfogását vallja 1887-ben is, s ezt tartja az egyetlen tudományosan is elfogadható álláspontnak, természetesen „lehetetlennek” találja a szerbek követelését: nemzetként való elismerésüket és – ugyanakkor másikat, ezzel egy időben kinyilvánított szándékukat – a magyar koronán belül maradásukat.

Vagyis a gondolatmenetben végig kettősség feszül: egyrészt makacs *ragaszkodás* a csak egy nemzet létét elfogadó, a XIX. században uralkodó *nemzetállam-koncepcióhoz*, másrészt viszont törekvés a szerbek és magyarok összekötése súlyosságának enyhítésére: az összekötözést csak Bécs uszítására, illetve egy „elnevezésbéli” félreértésre akarja visszavezetni, mely elhárítható lett volna, ha Kossuth és a magyar vezetők elmagyarázták volna, mit értenek ők nemzet alatt. És ugyanez a közeledés sikertelenségén sajnálkozó, de a magyarokról a felelősséget elhárító türelmes nacionalista árnyalat érezhető soraiban, amikor az 1849-es év nyarán hozott nemzetiségi törvényről ír: erre a magyar kormány részéről tett „messzemenő” engedményre a válasz az orosz–

osztrák csapatok támadása volt – mondja. „A törvény elkésett volt, s hatása ezért nem is lehetett.” (Aminek megállapítása a maga korában az 1848-as magyar nemzetiségpolitika enyhe bírálata is volt.) „Ez volt az utolsó kísérlet a nemzetiségek, illetve a szerbek kibékítésére.”

Tovább lehetne természetesen e felfogást részletezni: kitérni arra, hogy Thimnél mennyire megtalálható a dualizmus kori történeti publicisztikát és történetírást gyakran zsákutcába kényszerítő „történeti” joga hivatkozás, mellyel a szerbség követeléseinek jogtalanságát kívánta aláhúzni, vagy mennyire kínosan ügyel arra, hogy a magyar és szerb oldalon a lakossággal szemben elkövetett kegyetlenségeket elsősorban a szerbekre hárítja. („Melyeket lehet, hogy a mieink befejeztek, visszatörülésul” – írja a kölcsönös megtorlásokról.) De ugyanakkor a nacionalista felfogáshoz tartozik annak liberalizmusa is a nemzetnek elismert (azaz Szerbiában élő) szerbekkel szemben. Az onnan Magyarországra, az itteni szerbek megsegítésére átjövő szerb csapatokról mindenhol elismeréssel szól, „vitéznek”, „hősiesnek” nevezi őket, vezérüket, a korabeli magyar irodalomban annyit szidott Kničanint pedig – szemben a hazai szerbek „vad csordáival” – „nemes jellemnek”, „a szerbek legnemzetesebb vezérének” tartja, akit „a magyar történetírók barbárnak neveztek el, pedig soha igaztalanabban nem sújtottak embert”.

Thim e fiatalkori munkájában szinte teljességében felfedezhető a XIX. századi liberális köznemesi, nemzeti felfogás hatása: az alkotmányos 48-asságtól az egyfajta Bécs-ellenességen keresztül a nemzetiségek harcát csak a magyar küzdők szemével néző történeti koncepcióig.

Egészen más hang csendül azonban ki néhány évvel későbbben írott munkáiból, az 1892-ben kiadott *Szerbek történetéből* és az 1848–49-es szerb felkelés újraírott históriájából. Ahhoz azonban, hogy e munkák felfogását – és tegyük hozzá, Thim történészi munkásságát – megérthessük, szükségesnek látszik néhány életrajzi mozzanatra is felhívni a figyelmet.

Mint tudjuk, Thim orvosi pályára ment, és tanulmányait Berlinben, Grazban folytatta. Ezek azok az évek, amikor az ismerősei által annyiszor emlegetett sokoldalúsága, szellemi érzékenysége kibontakozik. Amellett, hogy mint promoveáló diák Grazban magyar olvasó- és művelődési kört szervez, hogy nagy anyaggyűjtésbe kezd a szerbek (nem a magyarországi, hanem a szerbiaiak) történetéről írandó munkájához, szenvedélyesen érdeklí hivatása, az orvostudomány. Amikor 1899-ben hazajön Bács megyébe, ahol először megyei tisztiorvos, majd Zomborban, Apatinban főorvos, illetve tiszteletbeli főorvos, a horvátországi, sőt az egész magyar közegészségügy egyik legenergikusabb szervezőjévé válik. Kezdő orvosként nagy érdemeket szerez a délvidéki kolerajárvány lokalizálásában. A megyei adminisztráció megbecsült tagja lesz. Patrónusa, „kegyelmes pártfogója” – ahogy maga írja egy könyvajánlásában –

Khuen-Héderváry Károly horvát bán, akinek politikáját életében a közvélemény, később a történeti irodalom annyit vitatta, s akit Thim élete végéig nagy tisztelettel emlegetett. Ez a személyi kapcsolat, melyről írásos dokumentum ez ideig igen kevés került elő, a jelek szerint felfogásbeli, politikai közelséget is tartalmazott, különösen a bán nemzetiségi kérdésben vitt, a szerbekkel egyezkedő s bizonyos együttműködést kereső politikájával. Talán jellemző egyik későbbi, kéziratban maradt történeti munkájában Khuen-Héderváry beállítása: arról ír, hogy a nemzetiségi és a helyi vallási viszonyokat jól ismerő bán egységes státútumát a magyarországi ellenzék azért akadályozza meg, mert annak tervbe vett intézkedései „a felségjog és a magyar kormány felügyeleti jogának megszorítását célozták”. Nehéz lenne természetesen ma már pontosan megállapítani: vajon a szabadelvű Khuen-Hédervárynak a kormányzathoz fűződő kapcsolatai erősítik meg a fiatal főorvosban a mind határozottabb ellenszenvet a megyei nemesi-dzsentri kormányzat bezárkózottsága, konzervativizmusa ellen? Vagy pedig a polgári indíttatású, Európát megjárt, gondolatait egyetemesebb mércével súlyozó irodalmi érdeklődésű, tettvágygal teli fiatal tudós magára eszmélése hajtja-e a számára túlságosan zártnak, provinciálisnak és maradinak tűnő megyei nemesség politikája ellen és egyúttal a szabadelvű ellentáborba? Tény, hogy Thim gondolkodásában és politikai elkötelezettségében az 1890-es évek elejétől a kettő – a korabeli természettudósokra egyébként egyáltalán nem jellemzően – szorosan együttmozog. És ez *nyomon követhető egy időben mind az aktív publicista, mind a közegészségügy-politikus, mind a történetíró munkáján.*

Ragadjuk ki egyik – kétségtelenül legfrappánsabb – társadalmi kérdéseket tárgyaló cikkét a megyei újságból. „A modern demokrácia – írja *A demokráciáról* című cikkében – az állameszme keretén belül a szellemi és egyéni, az erkölcsi és anyagi erőket juttatja diadalra a polgári jogegyenlőség, szabadság és igazság elvei alapján”, rést ütve a „születési jogokkal és kiváltságokkal járó társadalmi intézményeken”. „A feltartóztathatatlanul előrenyomuló” demokrácia az „az áramlat, mely az emberben embert és nem faj és vallási vagy politikai és társadalmi kiváltságok által kegyelt egyént lát”, „éreztetni azt a szükségletet, hogy az embert vallási vagy faji különbségükért nem lehet, nem szabad gyűlölni. Éreztetni az életben, hogy a kiváltsági rend helyébe az ész, a műveltség, a képzettség arisztokráciája lép, mely hatalmas szellemével kaszotokat bont, a múlt századbeli forradalom óta”. S ez a hallatlanul következetes, s ugyanakkor harcias felvilágosult polgári szemlélet – még a szerző egyéb polgári liberális beállítottságáról valló írásait ismerő olvasó részére is meglepetésül – átcsap az új osztály, a munkásság, illetve annak „intelligenciára szert tett” rétegének dicséretébe. Annak ugyan semmi nyoma, hogy Thim a szocializmus tanításaival tisztában lett volna, de az világosan kiderül, hogy – a maga

értelmezése szerint polgári demokratikus – programjának végrehajtását ettől „a válságos küzdelem hullámaiba” sodortatásunktól várja. Ez lesz az az idő, amikor „a zsebkendőbe varrt és a szivartárcára ragasztott több ágú koronák ismét veszteni fognak értékükből”, ebben az „új osztályokat” a felszínre vető jövő (azaz a XX.) században „a mostani pusztulófélben levő gentry akkor nem lesz mérvadó faktor és a már rég beállott hanyatlásnak legalsó fokára fog jutni”.

Ez a *nemesség-, illetve dzszentriellenesség* tükröződik *közegészségügyi publikációiból* is. Mint modern szakember a korszerű magyar közegészségügy megteremtésének legnagyobb akadályát az egészségügy megyei alárendeltségében látja. Ki kell vonni a megye kezéből a közegészségügyet és centralizáltan felépített, szakszerű vezetésre kell azt bízni – igyekszik bizonyítani 1894-ben, majd 1895-ben írott könyvében. Ugyanezt a programot vallja később, másfél évtizeden át szerkesztett lapjában, a *Közegészségügyi Kalauzsb*ban.

A fiatal orvos-tisztviselő – aki egyébként mindemellett Budapesten, Berlinben és Belgrádban látogat speciális trachomakutatási kurzusokat, s a bécsi közegészségügyi kiállításon aranyérmes nyer – gondolkodásának és politikai beállításának ilyen alakulása magyarázhatja azután történeti koncepciójának bizonyos alakulását. Ehhez, a Monarchia szellemi életének oly sok áramlatot tápláló talajából kinőtt liberális polgári társadalmi-politikai állásponthez vezethetők vissza azok a liberális gondolkodási elemek, amelyek élete későbbi szakaszában is fellelhetők munkásságában.

Így nem csodálkozhatunk, hogy a fentebb említett évben (1894-ben) az 1848–49. évi szerb felkelésről írott újabb tanulmányában már minduntalan érezzük: a szerző igen következetesen, kora haladó polgári értelmiségének szemével tekint a magyar és a szerb 1848-as harcra. Ez nemcsak abban tükröződik, hogy „a modern szabadságeszményt és a nagy francia forradalmat” emlegeti, hanem a kérdés egészének felfogásában. Már a márciusi vívmányok – és hatásuk – tárgyalásánál szétválasztja a szerbek különböző társadalmi rétegeit, s hangsúlyozza, hogy a márciusi vívmányokat a „végeken”, azaz a szerb nemzetiségi vidékeken „csakis a városi polgárság tette magáévá”, mert a nemzetiségek, amikor megtudták, hogy ez nem jelenti egyenrangúságuk elismerését a magyarokkal, akkor inkább „Ausztriához szítottak”. Amíg hét évvel korábbi munkájában a szerbek pesti gyűléséből egy mozzanatot emelt csak ki: hogy ti. annak határozatai az anyaországtól való elszakadást hordozták kimondatlanul is magukban, addig most a március 18-i ülés lefolyásából azt emeli ki, hogy a szerbek „fogadták a pesti magyar egyetem ifjak üdvözlését a szabadság, jogegyenlőség és testvériség nevében, melyet a szerb ifjak viszonoztak”. Az „elszakadási gyanúsítgatást” is már egy realisabb hang váltja fel, lényegében egy elmozdulás a nemesi nemzetfogalom alapjáról: annak tény-

szerű megállapítása, hogy a szerbek a „királyhoz, a magyar hazához” hívek és „szeretettel viseltetnek” magyar testvéreik iránt.

A megyei vezetés e tétlenségének és mulatozásának emlegetésén túl Thim elhatárolja magát a szélsőséges nacionalista felfogástól, vág egyet az 1848-as magyar küzdelmeket kritikátlanul tárgyaló *magyar nemesi történelemfelfogáson* is. „Egy cseppet sem igaz Horváth Mihály azon állítása, hogy »hősiesen harcoltak« a magyarok 48 augusztusában és szeptemberében, hanem »gyáván megfutottak.«” „A szerbek vitézül védték magokat, Mészáros pedig téves intézkedéseket tett” – írja. Néhány évvel korábban – mikor még a Horváth Mihály-i konstrukció képezte munkája alapját – bizony nem írta volna Thim, hogy „a magyar sereg hangoztatott dicsősége abból állott, hogy a szerbek állásából ki nem verték; ez bizony nem nagy dicsőség volt”.

Már ezek az idézetek is sejtetik, hogy változás következett be Thim koncepciójában a nemzetiségi, illetve a nemzeti kérdést illetően is. A döntő új mozzanat: a nemzeti kérdés most már európaibb szemmel való tárgyalása, *minden nemzeti mozgalom elismerése*. Már bevezető soraiban a „magyar nemzeti állam megteremtését” valló magyar mozgalmat a „német supremátia” hívei (az osztrák-németek), valamint saját nemzetiségük érvényesülését a birodalom föderalisztikus átalakításában célul kitűző szláv nemzeti mozgalmak közé helyezi. Később is nagy gonddal igyekszik az önálló szerb nemzeti irányzatot szétválasztani az ausztrioszláv állásponttól. Amíg ez utóbbit minduntalan elmarasztalja, az előbbit – noha a magyarság érdekeit sértő törekvéseit jogtalanoknak mondja – elismerő beállításba helyezi. E szétválasztás legélesebben az egyes szerb vezetők értékelésében mutatkozik meg. Rajačićot, aki „eleinte szerb nemzeti alapon állott”, majd – a Thimtől következetesen szidalmazott – Jelačić tanácsára Ausztria érdekeit karolta föl, „pénzszomjasnak, kártyásnak, alattvalóival kíméletlennek és a határtalanságig önfejűnek” festi, kiragadva részleteket a patriarcha korabeli ellenfeleinek leírásaiból. Ezzel szemben Suplyikác Izván vajda pl. – akit a hazai szerbek vajdaként kértek kezdettől fogva, de ő „nem szerette, ha vajdának czimezték[!]” – erősen hitt a magyar állameszme változhatatlanságában”, „becsületes, derék, kötelességtudó katona volt”. Hasonló elismerést kap a Kossuthal összeütköző Stratimirović György is, mint „a nemzeti haladó szerb párt föltétlen híve”, aki „rajongott nemzetéért, s azon okból ragadott fegyvert hazája ellen, mert *faji érzete* erősebb volt *jogi érzelmeinél*”. (Kiemelés tőlem – G. F.)

Thim tehát egész koncepciója kereteit tekintve megmarad természetesen a történeti Magyarország sérthetetlenségének álláspontján, és mereven elutasítja a szerb nemzetiségi kérdés ausztrioszláv megoldását. A történeti Magyarország keretein belül azonban, a polgári nemzeteszme talaján állva, *türelemmel szól a nemzetiségek félszázaddal korábbi törekvéseiről*, sőt azt a magyar társa-

dalmi erőt, amelyet ő tapasztalatból a leginkább sovínisztának tart – a megyei köznemességet – összhangban polgári és demokratikus felfogásával, határozottan kritizálja.

Ez a felfogás vezeti Thimet ahhoz, hogy történetírásunkban a források fényénél először nagy súlyt adjon (jóval nagyobb, mint maga az eset megérdemel) Kossuth és a szerbek ismert összeütközésének. Thim szükség-szerűen jut el ide. Korábban ugyanis (1887-ben) jogosnak ítélte Kossuth ismert, Stratimirovićhoz intézett – állítólagos – heves mondatát: „Úgy, hát akkor döntsön köztünk a kard.” A mondat mögött rejlő álláspont 1887-ben teljesen beilleszkedett Thim akkori felfogásába. Most azonban, amikor a szerb és a magyar nemzeti mozgalom együttfejlődéséről ír, és a szerb nemzeti fejlődést történeti tényként kezeli, s nem csupán a magyarság ellen áskálódó kamarilla kezét látja a szerbek akciója mögött, meg kell valamiként magyaráznia a magyarság és a szerbek összeütközésének okát. Amíg korábban az ok a bécsi machinációk és a szerbek voltak, most azt mondja, hogy a márciusi vívmányok táplálta „magyarbarát szerb-szellem” „Kossuth felelete után”, tehát annak mintegy következményeként tűnt el a végvidékeken. „Szavai felidéztek a szerb harcot összes borzalmaival” – írja Fonblanque angol konzul szavait idézve, sőt az esetet a magyar függetlenségi harc egészére döntő kihatásának mondja. Az, hogy Kossuth tette-e az idézett kijelentést vagy a Thim által később is felsorolt igen sok adat ellenére sem állítható, hogy e beszélgetés Stratimirović és Kossuth között egyáltalán lejajlott volna, nem a historiográfia feladata eldönteni. De arra rá kell mutatni, hogy egyrészt Thim egész új 48-as és a nemzetiségi kérdéstről alkotott *konceptiójában* a kérdés – egyetlen, de a történeti értékelésben kulcsfontosságú *tény – újraértékelése szinte logikailag szükségszerű* volt, vagyis egész konstrukciója hajtotta a két évnél korábbi álláspont felülvizsgálatához. Másrészt viszont a kérdés funkcióját tekintve a századvég történeti-politikai gondolkodásában a magyar nemzeti vezetés felelősségét elismerni a nem éppen türelmes 48-as nemzetiségi politikáért, kétségtelenül pozitív állásfoglalás a forradalom és a szabadságharc nagy vezetőjének nevével és politikája meghamisításával űzött korabeli mindenféle (többek között szélsőséges nacionalista) politikai cégérezéshez képest.

Ezek azok a főbb vonások, melyekkel körvonalazni lehetne a diákevek romantikus nemesi nacionalizmusának váltását az érett, hivatalnok-értelmiségi tágabb látókörű, következetes – kora nacionalizmusának egy türelmesebb, európaibb – polgári irányzatot képviselő koncepciójához.

Die Gründungsversuche Jugoslaviens 1848–49. Ezt a címet viseli Thim első tanulmánya 1919 után az *Ungarische Jahrbücher* első füzetében (1922). Maga a cím is sejteti, hogy a történeti Magyarország, a Monarchia szétesése az ő felfogásán is rajta hagyta nyomát.

Thim ekkor már majd egy évtizede orvosi kutatásainak él Bécsben, történeti munkája szinte egyáltalán nem jelenik meg. A bécsi levéltárak megnyitása és a lehetőség, hogy mint az ottani Történeti Intézet orvosa, hivatásgyakorlása mellett történeti kutatásait újra folytathassa, fordítják figyelmét ismét a szerbek 1848–49-es felkelésének történetére. Hamarosan megkapja a megbízást, hogy a készülő szlovák (Steier Lajos) és a horvát (Miskolczy Gyula) kötetek mellett fogjon hozzá a hazai szerbek 1848–49. évi története megírásának, illetve a forráskiadvány összeállításához. Ezek a testes kötetek majd csak 1930 és 1940 között jelennek meg – a Fontes keretében – egymás után, így tehát választott korszakunk történetírásainak megítéléséhez mint elsődleges források sem szolgálhatnak. Viszont az alapkoncepció már közvetlenül a húszas évek elején megjelent írásokban készen áll. Ezek alapján (a későbbi köteteket csak kiegészítésül használva fel) tehát lemérhetjük azt a változást, melyet a Monarchia szétesése, a forradalmak a szerző felfogásában előidéztek, és felrajzolhatjuk az új történeti kép körvonalait.

Thim számára a történeti Magyarország és a Monarchia szétesése *személy szerint* is katasztrofálisan hatott. Szlavóniának az új Jugoszláviához kerülésével Thim „az utódállamokból kiűzött magyar” lett – mint később Szekfű írja. Noha Bécsben otthonosan mozgott, a déli területek elvesztése – amint az levelezéséből élénk tárul – mindig is *hazája egy részének elvesztéseként élt benne*. Mindezeken túl még egy: Thim a Monarchia gyermeke volt. Gyermekkorát a háromnyelvű Zomborban töltötte, ahol – igaz, mi tudjuk: a nemzetiségek nem éppen egyenjogúsága alapján, de – számára mégiscsak békésnek tűnően éltek együtt magyarok, szerbek s kevesen németek. És mindaz, ami századunk forradalmi mozgalmainak nagyszerűsége mellé állítva kétségtelenül megcsontosodott, idejétmúlt volt – a békés nemzetek felettiséget őrizni látszó dinasztia, a Monarchia-beli hivatalnok-polgár rátarti és mindennek a módját megadó biztos kiegyensúlyozottsága s a mindehhez a polgári léthez kapcsolódó, sokszor már normaként élő szokásrendszer számára, a liberális polgár számára mégiscsak az életkeretet jelentette. Nemcsak egzisztenciája, vagyona veszett oda szülőföldje elvesztésével, s pénze a „hazafias” hadikölcsönök elértéktelenedésével, de elveszett az a lehetősége is, hogy mint korábban, magát mind Budapesten mind Bécsben – és ugyanígy a szerbek között Belgrádban – otthon érezze. Az új nemzedék hangos nemzeti, forradalmi, majd ellenforradalmi jelszavai is számára a békés, nyugodt polgári világ letűnését jelentették. Talán az sem véletlen, hogy ettől az időtől kerül mind közelebbi barátságba a Monarchia és a magyar történetírás két liberális öregjével, először Károlyi Árpáddal, majd Bécsbe költözése után Angyal Dáviddal, s emlegetik leveleikben mindig visszatérően a Monarchia-beli napok hangulatait, szinte közös, a Monarchia viszonyai között kialakult szókinccsel, az utcákat a régi neveiken

emlegetve, s a Monarchia volt nemzetiségei szerint nevezve még mindig az új államok egyes vidékeit.

Természetes, hogy a *Die Gründungsversuche* . . . tengelyében a Monarchia széthullása okozta megrázkódtatás áll. Már maga a cím is jelzi a kimondottan historizáló szándékot: a történetíró a korához vezető szálat annyira fel akarja fejteni a történelemben, hogy már a *szerbek 1848–1849-es megmozdulásában* nemcsak az 1919 utáni jelen – számára megrázó – élményének gyökereit, de a *XX. századi politikai összeütközések kialakult formáit véli megtalálni*. Így, míg korábbi munkáiban a szerbek 48-as felkelésében legrosszabb esetben is csak a Magyarországon belül alakítandó önálló vajdaság követelésének veszélyét látta, addig most már kiemeli a pánszerb törekvéseket s azok megvalósításának különböző terveit állítja be a szerbek harcának indítékaiként. Azok a korábbi kapcsolatok a magyarországi szerbek és Szerbia között, melyeket legutóbbi munkájában az 1890-es években még a szerb nemzeti mozgalom természetes velejárójaként megértéssel tárgyal, most már tudatos nagyszerb törekvéseknek minősülnek, sőt a – korábban még csak nem is említett – szerb–horvát (s az egész Dalmáciára is kiterjeszkedő) egyesítési akciók előtörténeteként szerepelnek.

Ezek a tényfelsorolások is mutatják, hogy a Monarchiát a déli területeken bomlasztó szerb–horvát törekvések historizálásából logikusan fog következni a szerb nemzeti megmozdulásról összeálló *történeti kép egészének átrendezése*. Amíg, mint emlékezünk, a felkelés kiváltó okául először Bécsset (1887), majd az elrontott magyar nemzetiségpolitikát (1894) jelöli meg, most a magyarországi szerbek nemzeti mozgalmának okát Belgrád, azaz Szerbia nagyhatalmi törekvéseiben és a magyarországi szerbek kívülről jövő bujtogatásában találja meg. Az újabb koncepció szerint a pánszláv gondolat hatására megerősödtek a horvát–dalmát–szlovén délszláv királyságot követelő eszmék, s ezzel párhuzamosan Szerbiából kiindulva egy nagyszerb királyság alapításának gondolata. Ez utóbbinak küldötte Bán Mátyás, akit korábban Thim a nemzeti gondolat terjesztőjeként egyáltalán nem marasztalt el, de akit most úgy jellemez, mint „einen plumpen Intriganten, der in allen panserbischen und dynastischen Angelegenheiten seine Hände in Spiel hatte”, mint aki a Magyarország elleni szerb felkelést felszítja. A szerb ifjúság „forradalmi mozgalmáról” – melyről 1894-ben oly lelkesedéssel szólt – most mindössze annyit említ, hogy ez csak a felkelés kezdete volt, s nem is ez irányult Magyarország ellen. De most már a szerb megmozdulás célját *nem a történeti Magyarország elleni fellépésben* látja Thim (mint korábban), *hanem az egész Monarchia szétbomlásztásában*. A szerbek ugyanis – szerinte – már ekkor a nagy Jugoszláviát akarták volna megalapítani, csak az orosz cár fogta le kezüket, s csak ezután tűzték ki mérsékeltőbb célként a magyarországi szerb vajdaság létrehívását, remélve,

hogy egy Habsburg-ellenes olasz győzelem esetén Magyarország és Csehország kiválásával egy időben mégiscsak megalakíthatják majd Jugoszláviát.

A délszláv egység ilyen korai időre helyezése tehát az egész szerb nemzeti mozgalom mögé mozzatóként Belgrádot és a pánszerbizmust teszi.

(A tanulmány első változata a *Történetíró és politika*. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról [Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980] című kötetben jelent meg.)